

MIȘCĂRILE NAȚIONALISTE DIN SOCIETĂȚILE DEZVOLTATE *

Naționalismul ca temă de cercetare pentru științele sociale a înregistrat o dezvoltare semnificativă în ultimele decade, avându-și originea într-o perioadă de ignorare benignă, în sfertul de veac imediat următor celui de-al II-lea război mondial. Opinia publică a fost sensibilizată asupra acestui subiect al puternicei forțe mobilizatoare a naționalismului asupra popoarelor de dincoace de ocean, prin intermediul mass-mediei. Ca o contrapondere, această forță a contribuit la procesul democratizării, vizibil mai mult în rezultatele obținute decât în transformările structurale ale sistemului sovietic, care doar cu câțiva ani mai-nainte era considerat drept un sistem totalitar de neclintit. Nu mai puțin important, deși mai puțin dramatic, este naționalismul economic din Asia de est. (Scalopino 1991/92) care s-a dovedit extrem de eficient în transformarea competitivității economice globale într-o arenă mobilizatoare. Problema națională nu este văzută doar ca factor pozitiv al „revoluțiilor de catifea” din Europa de Est sau ca „miracol productiv” în Orientul Apropiat, ci și ca factor mobilizator al unor conflicte serioase, cum ar fi cele din Caucaz, Iugoslavia sau Orientul Mijlociu.

Naționalismul nu este un fenomen caracteristic doar țărilor de dincoace de ocean, ci se dovedește relevant și pentru relațiile S.U.A. cu lumea exterioară, manifestat în mobilizarea populației americane pentru susținerea diferitelor activități cum ar fi Jocurile Olimpice din 1984, Los Angeles, Războiul din Golf, din 1991 (al cărui succes militar și ajutor civil, a fost anunțat de liderii americani ca punând capăt sindromului „Vietnam” al rușinii, defetismului și dezbinării), cât și prin recenta lovitură dată Japoniei și cererilor de „Cumpărare americană”, ca reacții împotriva puterii economice japoneze aflată în continuă creștere (... deși la nivel local și de stat se constată dorința de a încuraja investițiile de capital japonez). În același timp, dintre toate statele națiunii industriale complexe, care prezintă clivaje etnice și regionale, cât și importante treziri ale conștiinței etnice și mobilizări, în secolul nostru Statele Unite au înregistrat cele mai puține manifestări de acest gen. Acest paradox reprezintă un alt aspect al excepționalității americane.

Acest studiu își propune să analizeze unele teme și presupuziții care atestă modul în care diferitele generații de oameni de știință au tratat problema națională în strânsă legătură cu modernitatea. Astfel vom putea avea un cadru de referință la fel de revelator pentru studiul problemei naționale ca însuși fenomenul în sine.

* Material elaborat pentru Seminarul despre Naționalism, Academia Națională de Științe, Washington D.C., 14 — 15 noiembrie 1991.

I

Cu toate că în tradiția sociologică clasică, Weber (1958) și Mauss (1969) n-au acordat decât o atenție pasageră *națiunii*, ca subiect sociologic, totuși subiectul nu a fost suficient analizat din punct de vedere sociologic până în anii '70. Studiul lui Renan (istoric al religiilor, nicidecum sociolog), prezentat la Sorbona în 1882 (1970), în care amintește o mulțime de factori obiectivi și intersubiectivi care, luați laolaltă reprezintă solidaritatea națională, nu a suferit nici o modificare (adăugire) și poate fi chiar considerat euristic pentru studiul prezent, din punct de vedere al unei definiții reale. Printre punctele de referință Renan sublinia că naționalitatea determină „conștiința morală” a unei colectivități largi (1970 : 83), că „naționalitate” și „suveranitate” se referă la lucruri diferite (1970 : 68), iar istoricitatea reprezintă o trăsătură esențială pentru realizarea identității naționale — nu numai ceea ce memoria colectivă își amintește dar și ceea ce uită în procesul de făurire a identității naționale¹.

Ar mai trebui insistat asupra încă unui punct din analiza lui Renan. Oricât ar reprezenta o națiune o construcție istorică² și *reconstrucție* istorică, Renan subliniază că reprezintă și un „plebiscit cotidian” (1970 : 81). Ceea ce înseamnă că problema identității naționale implică principiul voluntarist al acțiunii colective : identitatea actorilor ca naționalitate, în societățile dezvoltate nu reprezintă un statut atribuit, ci unul dobândit. Dar, conform celor afirmate recent de Hall, privind identitatea etnică : „Identitatea se regăsește mereu în procesul formării” (Hall 1991 : 47).

Insist asupra acestui lucru pentru că astăzi, cel puțin pe scena europeană, identitatea națională se află într-un stadiu foarte dinamic de transformare structurală și intersubiectivă. În Occident, apariția Comunității Europene, nu numai ca un *Zollverein* modern, dar și ca o comunitate culturală și politică transnațională va putea relansa pentru noua generație problema identității și a identificării actorilor din statele-națiuni existente (Wilterdink 1990).

În Est (adică Europa de Est și fosta URSS) implozia imperiului sovietic într-o perioadă de timp extrem de scurtă, propulsează problema naționalității și a identității naționale pe primul plan al chestiunilor politice, în două faze de rapoarte centru-periferie. Mai întâi, raportul dintre ceea ce au fost de facto „republicile satrap” în interiorul și în exteriorul URSS și statul sovietic : în acest stadiu avem revendicarea autonomiei naționale față de stat, lovitura de stat eșuată din august 1991 pecetluind

¹ „... esența unei națiuni constă în faptul că toți membrii ei trebuie să aibă ceva în comun și de asemenea să uite multe lucruri” (Renan 1970 : 67). De aici reiese că strategia unui stat dintr-o țară multiethnică constă în a face grupurile marginaze să uite cât mai multe din reperele istorice ale identității grupului, celebrând (amintindu-și) alte evenimente colective care întăresc solidaritatea cu statul național. Poate apare însă și o dificultate atunci când ceea ce se celebrează ca eveniment de stat sau de elitele aflate la putere, este de fapt o mărturie a dominației elitelor conducătoare asupra celor dintr-un grup etnonațional (subordonat).

² Tratări sofisticate ale dezvoltării istorice, în sensul desfășurării din trecut spre prezent a identității etnice și naționale se regăsesc la — Armstrong (1982) și Smith (1987). Dar în mod complementar, identitatea națională este în mod continuu interpretată și definită ca reconstrucție/interpretare/imaginare a trecutului (Anderson 1983). Dezbaterea la nivel național privind semnificația „descoperirii” Americii în 1492 reprezintă un exemplu elocvent, la fel și discuția fascinantă inițiată de Ozouf referitoare la dezbaterea sec. XIX. în Franța, privind sărbătorirea datei de 14 iulie a cărui an (1789 sau 1790?) (Ozouf 1984).

un rezultat impunător pentru această fază. În al doilea rând, problematica raportului centru-periferie în interiorul proaspetelor republici autonome, în cazuri în care există multe minorități etnice, ex. ruși din afara Rusiei și mai ales acolo unde minoritatea etnică deținea un loc dominant dacă nu neapărat conducător, în regimul de facto imperial, anterior.

Relativa ignorare a mișcărilor naționaliste moderne, până de curând, de către sociologi, este surprinzătoare, mai ales că, în lumea postbelică, se înregistrau trei curente importante ale mișcărilor naționaliste. În mod evident, mișcările naționaliste din fostul imperiu sovietic au devenit pregnante după 1989. Dar, întorcându-ne în timp, în legătură cu și ca parte a noilor mișcări sociale din anii '60 începutul anilor '70, existau deja unele mișcări regionale pentru autonomie orientare împotriva hegemoniei statelor occidentale, multă vreme asociate cu democrația (ex. Canada, Anglia, Franța) sau state angajate pe calea democratizării (ca în cazul Spaniei). În sfârșit, se poate vorbi încă de un ciclu mai timpuriu de mișcări naționaliste inițiate în țările și regiunile lumii a treia, împotriva Statului Colonial ca atare și/sau împotriva dominației occidentale (ex. Indonezia, Ghana, Guinea, țările din Magreb, Iran și Guatemala). Această mișcare a ajuns la apogeu în anii '60, chiar dacă s-a manifestat și ulterior, ca în cazul revoluțiilor din Iran și Nicaragua.

De remarcat câteva aspecte importante în legătură cu aceste mișcări naționaliste postbelice. Din punctul de vedere al subiectului nostru, este remarcabil faptul că, *spre deosebire de unele imagini ale naționalismului*, cele trei grupuri de mișcări naționaliste, au fost, în majoritatea cazurilor victorioase în sensul atingerii scopurilor *fără vreun conflict militar prelungit sau extins*. Iar acolo unde a intervenit și conflictul armat — vezi Irlanda de Nord și Sri Lanka, el a putut fi menținut în zonele respective fără a fi antrenate țările vecine sau regiuni extinse³. Căderea imperiului sovietic și acceptarea drepturilor republicilor de a-și proclama independența ar fi părut de-a dreptul imposibilă acum 10 ani!

Demn de remarcat și faptul că mișcările naționaliste din societățile capitaliste dezvoltate și liberale din Occident cât și din societățile socialiste dezvoltate din Est au avut loc cam în același timp. În cazul celui de-al doilea val, cel al mișcărilor naționaliste pentru autonomie vis-à-vis de statele liberale, acestea au început, cu aproximație, prin 1968, în condițiile apariției unor noi sau revigorate partide politice, slăbind ca intensitate, în condițiile mobilizării politice 10 ani mai târziu⁴.

În cazul valului cel mai recent, Europa de Est și URSS, legătura este dublă (republicile socialiste din afara URSS și cele din interior), ambele, putându-se afirma că au avut loc în doi ani.

³ Cazul Israelului/Palestinei este, din nefericire, o excepție. Cererile de autonomie ale Palestinienilor — rămase fără răspuns și pretențiile israelienilor asupra teritoriilor ocupate ca părți cuprinse între hotarele biblice, au servit drept ocazie pentru conflicte regionale care au atras și alte state. Din punctul de vedere al grupurilor de mișcări naționaliste care au apărut pe scena mondială din 1945 încoace, situația din Israel/Palestina caracterizând două mișcări naționale aflate în divergență se încadrează în mișcărilor lumii a 3-a și ale celor pentru autonomie vis-à-vis de statele democratice.

⁴ Din punctul de vedere al celor luptând pentru autonomie, cele două rezultate relativ victorioase au fost: Spania, a cărei constituție din 1977 acorda regiunilor importante un grad ridicat de autonomie economică și politică și Elveția, prin crearea Cantonului Jura.

Din punct de vedere sociologic este extrem de important să se lucreze cu grupuri de fenomene comparabile, în loc să se ia fiecare caz în parte. De aceea, este la fel de important pentru analiza naționalismului/mișcărilor naționaliste din societățile dezvoltate, să se înțeleagă de ce s-au produs pe grupuri sau în mod conjugat și, în afară de aceasta, ce legătură există între un grup și altul?

Aș propune să facem niște comparații pertinente între și în interiorul acestor grupuri. Astfel am trasa o cale de corelare a mișcărilor naționaliste din societățile dezvoltate, cazul *societăților industriale liberale dezvoltate*, și cel al *societăților socialiste dezvoltate* (planificate).

Pentru încadrarea lor istorică, vom folosi mișcările din „1968” pentru primul grup de mișcări împotriva statului liberal, iar cel de-al doilea grup împotriva statului socialist dezvoltat, îl vom desemna prin mișcările din „1989”.

Acest punct, cât și alte propuneri pentru o cercetare în cooperare sunt tratate în ultima parte a studiului de față. Cea de a doua parte se ocupă de câteva scheme/modele/imagini (după 1968) ale mișcărilor naționaliste și problemei naționale. Cu toate că din punct de vedere metodologic și teoretic diferă, totuși reprezintă, în totalitate, o tendință majoră în privința analizei naționalismului și a naționalității, o tendință pe care o considerăm foarte importantă din punctul de vedere al preciziei și analizei. În cele ce urmează vom insista puțin asupra acestei probleme.

După cum mișcările naționaliste ca și evenimentele istorice au trecut prin anumite stadii, la fel se impune a se proceda în analiza lor. După părerea noastră au existat trei generații de oameni de știință moderni⁵. Prima generație este cea a istoricilor: Carleton, Hayes, Hans Kohn, Boyd Shafer și E. J. Hobsbawn. Acestei generații trebuie să i se mulțumească pentru a fi realizat studii de pionierat, de la care provine ceea ce am numit, altundeva, „legenda întunecată” a naționalismului (Tiryakian, 1988).

O a doua și — pe cale de apariție — a treia generație — în special din științele sociale — au inițiat abordări ale naționalismului și mișcărilor naționale care sunt mai mult tributare teoriei și/sau mai analitice, pe de o parte, iar pe de altă parte, se bazează foarte mult pe diferite date empirice (ex. date obținute în urma cercetărilor, date obținute în urma observațiilor participanților, anchete de teren) care se pot analiza cantitativ sau calitativ.

Înainte de a discuta abordările mai noi, ar trebui să ne oprim asupra unor orientări fundamentale ale primei generații de istorici, deoarece, discursul acestei generații conține presupuziții și elemente metateoretice care au format studiul naționalismului și care, indirect, au legătură cu lipsa de pregătire a oamenilor de știință față de reactivarea mișcărilor naționaliste din societățile dezvoltate. Mergând mai departe, am sugera că unele imagini ale trecutului istoric și ale modernității sunt familiare

⁵ Fac diferența între cei care studiază naționalismul ca fenomen și intelectualii care s-au implicat în teoria și practica naționalismului. De la Herder și Fichte până la prezent, intelectualii au fost îndeaproape identici cu formarea conștiinței naționale și cu conducerea politică a partidelor naționaliste, în toate colțurile lumii, inclusiv în URSS, de curând (Dorbizheva 1991). Nu mă refer aici la intelectualii activiști, ci numai la cei ce studiază naționalismul în mod „detașat”.

acestei generații de istorici, care consideră forma cognitivă de „naționalism” ca fiind ambivalentă, o puternică sursă de acțiune colectivă, o forță socială adesea anti-progresistă care poate da peste cap proiectul modernității. Ambivalența poate fi observată în opera câtorva autori care aparțin acestei generații, cu precădere. De pildă, Hans Kohn, asociind naționalismul cu statul-națiune, își încheie aprecierea din Enciclopedia internațională a științelor sociale (1968) astfel : „... Este o forță de dezbinare într-o lume din ce în ce mai interdependentă, o forță capabilă să genereze amare tensiuni... care amenință soluția rațională a conflictelor internaționale. Pe de altă parte, naționalismul reprezintă un important factor de prevenire a uneia sau multora din marile puteri, de a-și extinde hegemonia asupra întregii lumi...” (1968 : 69).

Kohn considera că problemele naționale ale lumii a treia post-blice erau similare celor din Europa Centrală (sec. XIX) și Europa de Centru și de Est, la începutul secolului XX. Boyd Shafer, la rândul său, a pus accentul mai mult pe diferențele din și între problemele naționale ale „vechiului” Occident și „noilor națiuni” din lumea a treia, pronunțându-se împotriva explicațiilor uniccauzale ale accentuării naționalismului modern (1976 : 28). Asemenea lui Kohn și Nairn (1977 : 141) Shafer recunoaște rolul naționalismului pentru modernizarea unei națiuni și a statului național. Dar aprecierea sa se interferează cu viziuni negative, discursul său trădând propriile sale preferințe pentru o fază post-naționalistă a relațiilor internaționale.

Să urmărim fragmentul de mai jos :

„Deci, naționalismul, este o reacție modernă, condiționată la nevoile interne ale unui individ de securitate și acceptare socială și la stimulii exteriori de conformitate și activitate publică... Naționalismul unor indivizi, fără îndoială că apare din frustrări și experiențe traumatizante... Acel naționalism, adesea intolerant, poate limita atât dezvoltarea materială cât și posibilitățile creatoare ale oamenilor, ce nu pot fi de nimeni contestate. Dar nu aceasta este pericolul cel mai mare. Naționalismul a dus adesea la apariția conflictelor între oameni... Atracția (naționalismului) este puternică deoarece oferă sau pare să ofere siguranță, libertate și speranță, membrilor unei națiuni. Orice altă credință mai mare — într-un sat sau o religie a lumii — va trebui să aibă drept suport realități care să ofere la fel de mult celor din lumea întreagă (1976 : p. 31 — 42, passim).

Imaginile negative ce apar mai sus sunt cele ale prețului naționalismului, în sensul conflictului interstate, excluderii anumitor grupuri de indivizi de la participarea societală (rasism, tribalism) iar la nivelul persoanei, provocând și întărind inadaptabilitatea psihologică. Pentru istoricul liberal, speranța sa, greu mascată este ca naționalismul să se transforme într-un internaționalism deschis, dacă nu poate deveni „un stat sau o religie a lumii”.

O altă apreciere istorică mai recentă aparține lui E. J. Hobsbawm (1990), și se bazează pe cursurile ținute în anul venirii lui Gorbaciov la putere. Reprezintă o analiză lucidă a trei faze fundamentale, din ultimii 200 de ani, ale mișcărilor naționale și naționalismului (insistând pe perioada occidentală modernă, de început, până prin 1870 asupra dezvoltării naționalității și patriotismului național de către statul modern). În penul-

timul capitol, Hobsbawm urmărește și interpretează evoluția naționalismului ajuns la apogeu (perioada 1918 — 1950). Pentru acest remarcabil istoric marxist, „apogeul” nu reprezintă dezvoltarea naționalismului „militant”, menționat ca o alternativă, naționalism exclusiv al statelor sau mișcări politice de dreapta care se substituie tuturor celorlalte forme de identificare politică și socială (1990 : 145). Hobsbawm sugerează, mai curând, că era vorba de apariția „naționalismului antifascist”, activat mai ales în timpul războiului civil din Spania (1988 : 147) deși bazele sale fuseseră puse mult mai devreme :

„Dacă acceptăm faptul că, în practică orice conștiință socială a avut o dimensiune civic-națională, iar conștiința civic-națională sau etnică a avut dimensiuni sociale, atunci este foarte posibil ca radicalizarea claselor muncitoare din Europa de după primul război mondial să le fi consolidat conștiința lor națională potențială (1990 : 145).

Hobsbawm remarcă faptul că, discursul emancipării naționale, din anii '30 până în '70 era fundamental de stânga, iar cel de dreapta (de ex. cel al „Action Française”) a fost discreditat pierzându-și legitimitatea din cauza asocierii sale cu fascismul și mai târziu, cu colonizarea⁶.

Capitolul de încheiere din lucrarea lui Hobsbawm este dedicat reflecțiilor sale privind naționalismul în ultimul deceniu al secolului nostru. Ținând cont de faptul că a scris acestea în 1989, el afirmă că, azi, fenomenul naționalismului este diferit de cel al stadiilor anterioare deoarece „nu mai este un vector al dezvoltării istorice” (1990 : 63). În mod evident, chiar și cel mai subtil istoric nu putea prevedea implozia iminentă a imperiului sovietic. Imaginile care urmează acestei afirmații demonstrează afinitatea dintre Hobsbawm și Shafer. Hobsbawm sesizează ca o caracteristică a mișcărilor naționaliste de la sfârșitul secolului XX, faptul că ele sunt „cu precădere negative sau chiar dezbinatoare... multe dintre ele reprezintă... respingerea modurilor moderne de organizare politică, atât națională cât și supranațională... ele par a fi reacții ale slăbiciunii și fricii, încercării de a ridica baricade pentru a ține la distanță forțele lumii moderne” (1990 : 164).

Ca o ilustrare a celor spuse, el propune exemplul Canadei franceze care ” ar putea ilustra această combinație de naționalism lingvistic mic-burghez și șoc al viitorului asupra maselor...”

... Naționalismul din Quebec este cel al oamenilor aflați într-o retragere precipitată din fața forțelor istorice care amenință să-i copleșească” (idem).

Considerând ca nerealizabilă formarea noilor state-națiuni pe baza criteriilor etno-lingvistice, Hobsbawm pare să se lanseze într-un fel de romantism marxist atunci când susține că „Cea mai mare realizare a regimurilor comuniste din țările multinaționale a fost să limiteze efectele dezastruoase ale naționalismului din interiorul lor. Revoluția iugoslavă a reușit să împiedice naționalitățile din interiorul frontierelor statului să se masacreze între ele...” (1990 : 173).

⁶ Într-adevăr, discursul de eliberare națională al lumii a treia, din perioada 1950 — 1970 recurgea la ideologia marxist-leninistă, dar și la alte doctrine socio-filosofice creștine de stânga (ex. personalismul lui Mounier, existențialismul) în acțiunea de mobilizare a mișcărilor pentru independență. În țările occidentale se remarcă aceeași tendință în cadrul conducerii partidelor autonomiste regionale, de la autonomiștii culturali de dreapta spre naționaliștii social-democrați. Acesta este un fenomen ce merită o cercetare comparativă.

Conform celor de mai sus, bănuim că administrația imperială și regală din alte societăți dezvoltate ar trebui preamărită pentru micșorarea diviziunilor naționaliste și reducerea conflictului etnic din interiorul teritoriilor multietnice date ⁷.

Ca un exemplu final al acestei generații de oameni de știință, Conor Cruise O'Brien a discutat recent tema naționalismului într-un studiu din *The New York Review of Books*. Definindu-l ca pe „un conglomerat de emoții”, el încearcă să-l îndepărteze cât mai mult de democrație, ca sistem de guvernare (1991 :29). Aceasta din urmă are legătură cu valorile liberale moderne — legalitatea, libertatea de exprimare, dreptul la vot — valori care, reiese din spusele sale, nu sunt generate de sentimente sau emoții, ci de activități raționale.

Insistând asupra complexităților țării unde s-a născut (în 1917, în Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei, care 4 ani mai târziu avea să se despartă în două state), O'Brien consideră naționalismul o forță antidemocratică, ce este generată, în mod ironic, de mișcările democratice din statele multinaționale (1991 :30). De pe aceeași poziție ca și Hobsbawm, el consideră comunismul a fi devenit în URSS și Iugoslavia „un instrument extrem de flexibil pentru cârmuirea unui stat multinațional” (1991 :31). Cu toate acestea, pe măsură ce liniștea este întreruptă „... naționalismul se reaprinde, reinstalându-se dezintegrarea statelor multinaționale. Entuziasmul de început al naționalismului părea democratic, dar manifestările sale ulterioare s-au dovedit de-a dreptul turbulente” (*idem*).

O'Brien nu pretinde a avea un glob de cristal mai eficient ca al nostru, în care citește viitorul apropiat al Europei de Est, dând unele pronosticuri prudente, câteva din ele fiind chiar datate în timp ⁸.

Totuși, el subliniază să democrația și naționalismul urmează cursuri opuse. Mai mult chiar, în opinia lui O'Brien, spectrul naționalismului se referă la faptul că proasta funcționare a economiei pe termen scurt nu face decât să submineze democrația, nicidecum naționalismul, deoarece acestuia din urmă îi este mult mai ușor să găsească țapi ispășitori (1991 : 31).

Dacă introducerea de mai sus a trecut în revistă o mulțime de prestigioși istorici ai naționalismului, scopul propus a fost acela de a atrage atenția asupra unui cadru de referință privind naționalismul care nu numai că este caracteristic pentru cea mai mare parte a studiului istoric al subiectului dar a și furnizat multe dintre presuposițiile sau metateoria naționalismului și a mișcărilor naționaliste în discursul public. În sens general, am folosit metafora „legendei întunecate” a naționalismului pentru a reda pe scurt imaginea tacită a naționalismului. Să vedem, mai departe ce presupune această viziune.

⁷ Recentă (noiembrie 1991) vizită a marelui Duce Vladimir Kirillovici în vechiul St. Petersburg, la invitația primarului și a președintelui Republicii Ruse sugerează faptul că momentul de nostalgie de azi se leagă mai mult de epoca țarilor decât de cea a lui Stalin. Dar desigur, că nostalgia nu este niciodată fixată definitiv.

⁸ Dacă Republicilor Baltice li s-ar permite să părăsească URSS, ar deveni probabil democratice, dar nu voi analiza acum șansele lor de a aspira atât de sus. Cât privește Iugoslavia, atât Slovenia și o bună parte din Croația par a fi dornice să scape dintre ruinele actualei federații” (1991 : 31).

Din această perspectivă, naționalismul este considerat drept o forță mobilizatoare progresivă în formarea statelor-națiuni moderne; în fond, era un derivat al crezului revoluționar din 1789 (Billington 1980). Dar, după acest „moment creator”, naționalismul va fi interpretat fie ca regresiv, când este folosit pentru dezmembrarea sau atacarea statelor-națiuni din interior (ex. în mișcările secesioniste, cum ar fi naționalismul quebechez), fie ca o amenințare asupra societății civile prin îndepărtarea unor grupuri de la participare, sau, în sfârșit, ca o amenințare internațională, generând revendicări teritoriale și conflicte cu statele învecinate. Pe scurt, naționalismul este o forță destabilizatoare majoră folosită la mobilizarea maselor. Dacă ar fi să exprimăm aceasta în termeni parsonieni, reprezintă o orientare valorică a anti-modernismului care conferă supremație „particularului” vis-à-vis de „universal” (deși dialectic invocă universul contra particularului); comunitatea națională „Über alles” (înainte de toate); „America first” (America, înainte de toate).

Autorii citați reprezintă imaginea gândirii liberale și marxiste de cea mai bună calitate, care, deși diferite în unele privințe, converg în evaluarea negativă a naționalismului, considerat drept anti-democratic, anti-progresist și în cele din urmă, o amenințare fundamentală împotriva relațiilor interstatale.

Din perspectiva sociologiei cunoașterii se poate argumenta că pentru această generație de oameni de știință, situația europeană între cele două războaie mondiale era critică pentru modelarea contextului presupus pentru interpretarea pe care ei aveau să o dea. În mod deosebit, experiența fascistă din Germania, Italia și câteva țări din Centrul Europei, unde sentimentele naționaliste erau mobilizate efectiv împotriva populațiilor „străine” din stat și pentru a exercita presiuni, prin revendicări teritoriale în afara granițelor existente ale statului, au lăsat urme adânci asupra intelectualilor care au crescut pe pământ european în perioada interbelică. Mulți dintre oamenii de știință aparținând respectivei generații nu și-au putut reveni și uita rănilor primite de acea varietate de naționalism. De la aceștia ne-a rămas o documentație neprețuită privind dezvoltarea naționalismului istoric modern, mai ales în cazul Europei. Dar, pentru cercetarea peisajului contemporan, cele mai analitice, comparative și neînchistate abordări din ultimii 20 de ani sunt mai euristice pentru înțelegerea factorilor organizatorici și motivaționali compleți, care au conferit mișcărilor naționale o vitalitate și viabilitate neașteptată în societățile dezvoltate cât și în cele în curs de dezvoltare.

Cred că s-ar cuveni să menționăm, în încheierea acestei părți a studiului nostru, și pe un alt distins istoric care aparține aceleiași generații sus-amintite, Sir Isaiah Berlin. Într-un interviu recent, remarcă faptul că evenimentele petrecute de curând în Europa (în special retezarea turnului Babel sovietic) arată că naționalismul, asemenea rasismului, nu a murit, ambele fiind „cele mai puternice mișcări din lume, la ora actuală, întrecând multe sisteme sociale” (Berlin și Gardels, 1991 : 19). Dar el face o distincție netă între naționalismul agresiv și cel neagresiv, urmăriindu-l pe acesta din urmă încă de la Herder și opoziția sa față de universalitatea iluminismului francez. Berlin pare să arate că a sosit momentul să se revină la intenția lui Herder, de naționalism cultural care să nu se bazeze pe rasă sau sânge, ci pe limbă, amintiri comune, tradiții și pământ. Berlin

nu este un utopist atunci când susține pluralismul cultural în cadrul unei culturi comune, deoarece ea istoric știe cât de fragile sunt atatele poli-etnice. Fragile dar și creatoare, ca în cazul cotelurii secolului Austria-Ungaria sau după cum Berlin mai afirmă, cazul Evului Mediu cu biserica universală unde limba comună era latina, oferind astfel o comunitate culturală fundamentală în care comunicarea devenea posibilă între segmentele etnice importante, în ciuda tuturor neînțelegerilor. Istoria este ireversibilă. Cu toate acestea nu vreau să renunț la ideea că o lume care reprezintă o haină liniștită multicoloră, ale cărei bucățele, fiecare în parte, își dezvoltă propria lor identitate culturală distinctă manifestând toleranță pentru ceilalți, nu poate fi doar un vis utopic (1991 : 21).

EDWARD A. TIRYAKIAN
Departamentul de Sociologie
Duke University Durham,
No. Carolina 27706

Bibliografie

A. General

- Anderson, Benedict. 1983, *Imagined Communities : Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, 1983. London.
- Armstrong, John, A. 1982, *Nations before Nationalism*, Chapel Hill : University of North Carolina Press.
- Barkun, Michael, 1985, *The Awakening-Cycle Controversy*, „Sociological Analysis”, 46 : 425 — 43.
- Bellah, Robert N. 1975, *The Broken Covenant. American Civil in Time of Trial*, New York : Seabury Press.
- Billington, James H. 1980, *Fire in the Minds of Men. Origins of the Revolutionary Faith*, New York : Basic/Harper Colophon.
- Berlin, Issaiah and Nathan Gardels, 1991. *Two Concepts of Nationalism*, „New York Review of Books”, 38, no. 19 (November 21) : 10 — 23.
- Burklin, Wilhelm P., 1987, *Why Study Political Cycles?* „European Journal of Political Research”, 15 : 131 — 43.
- Gellner, Ernest, 1983, *Nations and Nationalism*, Ithaca : Cornell University Press.
- Greenfeld, Liab, forthcoming, *Nationalism : The Origins of Modern Reality*. Cambridge, MA : Harvard University Press.
- Hayden, Tom. 1988. *Reunion, A Memoir*, New York, Random House.
- Hobshawn, E. J. 1990, *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge : Cambridge University Press.
- Kohn, Hans. 1968, *Nationalism*, p. 63 — 70 in David L. Sills, ed., „International Encyclopedia of the Social Sciences”, v. 11. New York : Macmillan/Free Press.
- Montville, Joseph V. ed. 1987, *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*, Lexington, MA : D.C. Heath/Lexington.
- Newman, Saul. 1991, *Does Modernization Breed Ethnic Political Conflict?* „World Politics” 43 (April) : 451 — 78.
- Nielsen, François. 1985, *Toward a Theory of Ethnic Solidarity in Modern Societies*, „American Sociological Review” 50 (April) : 133 — 49.
- Renan, Ernest. 1970 (1882)., *What is a Nation?*, p. 61 — 83 in Renan, *The Poetry of the Celtic Races and Other Stories*, Port Washington, N. Y./London : Kennikat Press.
- Sathyamurthy, T. V. 1983, *Nationalism in the Contemporary World : Political and Sociological Perspectives*. Totowa, N. J. Allanheld, Osmun & Co.
- Shafer, Boyd C. 1976, *Nationalism : Its Nature and Interpreters*. Washington, D. C., American Historical Association.
- Smith, Anthony D. 1987, *The Ethnic Origins of Nations*, New York, Blackwell.

- Touraine, Alain. 1981, *The Voice and the Eye. An Analysis of Social Movements*. Cambridge : Cambridge University Press/Paris : Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Weber, Robert P. 1987, *Cycles of the Third Kind*, *European Journal of Political Research*", 15 : 145 — 53.
- Weiss, Anita M. 1984, Review of T. V. Sathyamurthy, *Nationalism in the Contemporary World : Political and Sociological Perspectives in „Contemporary Sociology”*, 13 (July) : 512.

B. Western Europe

- Agulhon, Maurice. 1981, *Marianne into Battle. Republican Imagery and Symbolism in France 1789 — 1880*. Cambridge University Press and Paris : Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Brand, Jack. 1978, *The National Movement in Scotland*, London : Routledge & Kegan Paul.
- Brubaker, William Rogers. 1990a, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Ph. D. dissertation, Department of Sociology, Columbia University.
- Brubaker, William Rogers. 1990 b, *Immigration, Citizenship and the Nation-State in France and Germany : A Comparative Historical Analysis*. „International Sociology”, 5. (December) : 379 — 407.
- Evans, Gwynfor. 1975, *A National Future for Wales*, Swansea : Plaid Cymru.
- Hechter, Michael. 1975, *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development 1536 — 1966*.
- Nairn, Tom. 1977, *The Break-Up of Britain. Crisis and Neo-Nationalism*, London : NLB.
- Offe, Claus. 1987, *Changing the boundaries of institutional politics*. p. 63 — 104 in Charles S. Maier (ed.), *Changing Boundaries of the Political*, Cambridge University Press.
- Ozouf, Mona. 1984, *L'Ecole de la France. Essais sur la Révolution, l'Utopie et l'Enseignement*, Paris, Gallimard.
- Person, Yves, ed. 1973, *Minorités Nationales en France*, special issue of „Les Temps Modernes”, August — September.
- Pulzer, Peter. 1988, *When Parties Fail : Ethnic Protest in Britain in the 1970s*, p. 338 — 364 in Kay Lawson and Peter H. Merkl, eds., *When Parties Fail. Emerging Alternative Organizations*, Princeton : Princeton University Press.
- See, Katherine O'Sullivan, 1986, *First World Nationalisms. Class and Ethnic Politics in Northern Ireland and Quebec*, Chicago, University Chicago Press.
- Tiryakian, Edward A. and Ronald Rogowski, eds. 1985, *New Nationalisms of the Developed West*, London, Allen & Unwin.
- Touraine, Alain. 1981, *Le pays contre l'état*, Paris, Seuil.
- Watkins, Susan Cotts. 1991, *From Provinces into Nations. Demographic Integration in Western Europe, 1870 — 1960*, Princeton, Princeton University Press.
- Willerdink, Nico. 1990, *Where Nations Meet : National Identities in an International Organization*. EUI Working Paper SPS No. 90/3. Florence : European University Institute.
- Wolfe, Billy. 1973, *Scotland Lives*, Edinburgh : Reprographia.

C. Eastern Europe and USSR

- Besemeres, John F. 1980, *Socialist Population Politics*, White Plains, N. Y. : M. E. Sharpe, Inc.
- Brzezinski, Zbigniew. 1989 — 90, *Post-Comunist Nationalism*, „Foreign Affaire”, 68, no. 5 (Winter) : 1 — 25.
- Denber, Rachel ed. 1991, *The Soviet Nationality Reader*, Boulder, CO : Westview.
- D'Encausse, Hélène Carrère. 1978, *Determinants and Parameters of Soviet Nationality Policy*. p. 39 — 59 in Jeremy R. Azrael, ed. *Soviet Nationality Policies and Practices*, New York : Praeger.
- D'Encausse, Hélène Carrère. 1979, *Decline of an Empire : The Soviet Socialist Republics in Revolt*. New York : Newsweek Books.
- Drefelds, Juris. 1990 — 91, *Immigration and Ethnicity in Latvia*, „Journal of Soviet Nationalities”, 1, no. 4, (Winter) : 43 — 81.
- Drobizheva, L. M. 1991, *The role of the intelligentsia in developing national consciousness among the peoples of the USSR under perestroika*, „Ethnic and Racial Studies”, 14, no. 1 (January) : 87 — 99.
- Dunn, Dennis J. ed. 1987, *Religion and Nationalism in Eastern Europe and the Soviet Union*. Boulder, CO : L. Rienner.

- Gellner, Ernest, 1990, *Ethnicity and Faith in Eastern Europe*, Daedalus, 119, no.1, (Winter): 279 – 94.
- Gilberg, Trond. 1990, *Nationalism and Communism in Romania*, Boulder, CO: Westview.
- Gleason, Gregory. 1990, *Federalism and Nationalism. The Struggle for Republican Rights in the USSR*, Boulder, CO: Westview.
- Guboglo, Mikhail. 1990 – 91, *Demography and Language in the Capitals of the Union Republics*, „Journal of Soviet Nationalities”, 1 (Winter): 1 – 42.
- Hajda, Lubomyr, and Mark Seissinger, eds. 1990, *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*, Boulder, CO: Westview.
- Lapidus, Gail W. 1989, *Gorbachev's Nationalities Problem*, „Foreign Affairs” 68 (Fall): 92 – 108.
- Olson, Mancur. 1990. *The Logic of Collective Action in Soviet-type Societies*, „Journal of Soviet Nationalities”, 1, no. 2 (Summer): 8 – 27.
- Verdery, Katherine. 1983, *Transylvanian Villagers*, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Verdery, Katherine. 1991, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.